

Етичні норми у кримінальному процесі України

Монографія присвячена комплексному дослідженню проблематики правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальному процесі України, зокрема здійснено огляд наукових джерел щодо питань застосування етичних норм у кримінальному процесі; детерміновано етику та її роль у регламентації кримінальних процесуальних правовідносин; систематизовано міжнародні стандарти правового забезпечення етичних норм у кримінальному процесі; виявлено проблематику, пов'язану із дотриманням етичних стандартів кримінальної процесуальної діяльності під час застосування запобіжних заходів, які передбачають фізичний примус; охарактеризовано етику кримінального процесуального доказування; визначено проблемні аспекти етики судового розгляду; з'ясовано спірні питання дотримання вимог професійної етики окремими учасниками кримінального провадження; надано науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення правового забезпечення та практики застосування етичних норм у кримінальному процесі України.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів юридичних навчальних закладів і факультетів, працівників правоохоронних органів, суддів, адвокатів та широкого кола читачів.

Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

Дарія Аббасова

**Етичні норми
у кримінальному процесі
України**

Монографія

ЮРІНКОН ІНТЕР
Київ – 2024

УДК 343.1-029:174](477)(02)
A12

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(Протокол № 7 від 22 грудня 2023 р.)*

Рецензенти:

І. В. Гловюк – доктор юридичних наук,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ,
заслужений юрист України;

М. С. Городецька – доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри організації досудового розслідування факультету № 1
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ

Науковий редактор:

І. А. Тітко – доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права та кримінально-правових
дисциплін Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Аббасова Д. Л.

A12 Етичні норми у кримінальному процесі України: монографія / Нац.
юрід. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Київ: Юрінком Інтер, 2024. 328 с.
ISBN 978-966-667-844-0

Монографія присвячена комплексному дослідженню проблематики правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальному процесі України, зокрема здійснено огляд наукових джерел щодо питань застосування етичних норм у кримінальному процесі; детерміновано етику та її роль у регламентації кримінальних процесуальних праввідносин; систематизовано міжнародні стандарти правового забезпечення етичних норм у кримінальному процесі; виявлено проблематику, пов'язану із дотриманням етичних стандартів кримінальної процесуальної діяльності під час застосування запобіжних заходів, які передбачають фізичний примус; охарактеризовано етику кримінального процесуального доказування; визначено проблемні аспекти етики судового розгляду; з'ясовано спірні питання дотримання вимог професійної етики окремими учасниками кримінального провадження; надано науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення правового забезпечення та практики застосування етичних норм у кримінальному процесі України.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів юридичних навчальних закладів і факультетів, працівників правоохоронних органів, суддів, адвокатів та широкого кола читачів.

УДК 343.1-029:174](477)(02)

ISBN 978-966-667-844-0

© Аббасова Д. Л., 2024
© Юрінком Інтер, 2024

Зміст

Перелік умовних позначень 5

Передмова 6

РОЗДІЛ 1

Етичні норми у кримінальних процесуальних правовідносинах: теоретичні основи дослідження

1.1. Етичні норми у кримінальному процесі
як предмет наукового осмислення: стан дослідження
та перспективи подальшого розвитку 9

1.2. Поняття етики та її роль у регламентації
кримінальних процесуальних правовідносин. 29

1.3. Міжнародні стандарти правового забезпечення
етичних норм у кримінальному процесі 46

РОЗДІЛ 2

Проблеми правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальних процесуальних процедурах

2.1. Дотримання етичних стандартів кримінальної
процесуальної діяльності під час застосування
запобіжних заходів, які передбачають фізичний примус 58

2.2. Етика кримінального процесуального доказування 77

2.2.1. Кримінальний процесуальний примус
при збиранні доказів. 77

2.2.2. Провокація кримінального правопорушення. 100

2.2.3. Кримінальні процесуальні механізми захисту
таємниць 112

2.2.4. Забезпечення поваги до релігійних переконань
під час здійснення кримінального процесуального
доказування. 140

2.3. Проблемні питання етики проведення окремих
слідчих (розшукових) дій
і негласних слідчих (розшукових) дій 162

Зміст

2.4. Етика судового розгляду	188
2.5. Спiрнi питання дотримання вимог професiйної етики окремими учасниками кримiнального провадження	214
Висновки.	228
Додатки.	245

Перелік умовних позначень

БАКС	–	Вищий антикорупційний суд
ВС КАС	–	Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду
ВКДКА	–	Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури
ВРУ	–	Верховна Рада України
ВРП	–	Вища рада правосуддя
ВС	–	Верховний Суд
ВСУ	–	Верховний Суд України
ЄДРСР	–	Єдиний державний реєстр судових рішень
ЄСПЛ або Суд	–	Європейський суд з прав людини
ЗМІ	–	засоби масової інформації
ЗУ	–	Закон України
ІТТ	–	Ізолятор тимчасового тримання
КДКА	–	Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатів
КДКП	–	Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів
КК України	–	Кримінальний кодекс України
Конвенція або ЄКПЛ	–	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
КПК України	–	Кримінальний процесуальний кодекс України
КСУ	–	Конституційний Суд України
КУ, Конституція або Основний Закон	–	Конституція України
КУпАП	–	Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС	–	Міністерство внутрішніх справ
НАБУ	–	Національне антикорупційне бюро України
НСРД	–	негласні слідчі (розшукові) дії
ПАЕ	–	Правила адвокатської етики
РАУ	–	Рада адвокатів України
СБУ	–	Служба безпеки України
СІЗО	–	Слідчий ізолятор
СРД	–	слідчі (розшукові) дії

Передмова

Забезпечення прав та свобод людини у сфері кримінальної юстиції було визначено одним із пріоритетних напрямків реформи кримінального процесуального законодавства 2012 року. Втім, правозастосовній практиці все ще відомі випадки безпідставного обмеження, порушення прав людини при здійсненні кримінальних процесуальних процедур. Це пов'язано з тим, що: (а) окремі положення кримінального процесуального законодавства, попри його гуманістичну спрямованість, не враховують приватних інтересів під час виконання завдань кримінального провадження, суперечність між якими може викликати етико-правові дилеми; (б) суб'єкти правозастосування подекуди викривлено сприймають кримінальні процесуальні норми, демонструючи позитивістську концепцію розуміння права (яка ігнорує зміст закону, обмежуючись лише текстуальним виразом) або мають широкі дискреційні повноваження щодо прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні, які передбачають втручання у приватну сферу життя людини.

Відзначимо, що окремі аспекти обраної нами проблематики (як у кримінальному процесуальному ракурсі, так і в контексті інших галузей права і теорії права) вже стали предметом наукового осмислення таких вчених як С.В. Андрусенко, В.А. Бортник, В.В. Вапнярчук, І.В. Гловюк, М.С. Городецька, К.Г. Горелкіна, Ю.М. Грошевий, О.П. Горпинюк, М.І. Демура, О.М. Дроздов, В.А. Завтур, О.В. Капліна, І.О. Крицька, О.П. Кучинська, А.В. Лапкін, С.Л. Лисаченко, В.О. Лозовий, В.І. Маринів, Т.С. Мартьянова, Т.М. Мирошниченко, В.Т. Нор, С.В. Оверчук, О.О. Овсяннікова, В.М. Парасюк, Г.В. Перетятко, О.В. Петришин, В.В. Рогальська, Ф.М. Сокиран, М.В. Сироткіна, А.А. Страшок, К.В. Тарасенко, О.І. Тищенко, І.А. Тітко, В.В. Трофименко, А.Р. Туманянц, Н.М. Фещик, С.Л. Шаренко, О.Г. Шило, Д.О. Шингарьов, М.О. Янковий.

Більш предметно цю проблематику досліджували: Л.П. Барташук, І.О. Билиця, О.О. Варченко, Л.М. Гуртієва, С.О. Коропецька, Н.В. Маращук, О.В. Мельник, Н.М. Таварткіладзе, І.І. Цилюрик, А.О. Шульга, Д.В. Ягунов.

ПЕРЕДМОВА

Водночас комплексне дослідження проблематики правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальному процесі України не було проведено. Більшість наукових праць рівня дисертації або монографії, які пов'язані з обраною проблематикою, побачили світ до набрання чинності КПК 2012 року, а відтак відображені у них положення потребують перегляду з урахуванням вимог нового кримінального процесуального закону та викликів правозастосовної практики, що актуалізує це дослідження.

У монографії відображені результати комплексного наукового дослідження проблематики правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальному процесі України. У представленій роботі оглянуто наукові джерела щодо питань застосування етичних норм у кримінальному процесі; детерміновано етику та її роль у регламентації кримінальних процесуальних правовідносин; систематизовано міжнародні стандарти правового забезпечення етичних норм у кримінальному процесі; виявлено проблематику, пов'язану з дотриманням етичних стандартів кримінальної процесуальної діяльності під час застосування запобіжних заходів, які передбачають фізичний примус; охарактеризовано етику кримінального процесуального доказування; визначено проблемні аспекти етики судового розгляду; з'ясовано спірні питання дотримання вимог професійної етики окремими учасниками кримінального провадження; надано науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення правового забезпечення та практики застосування етичних норм у кримінальному процесі України.

Нормативно-правову та інформаційну основу дослідження складають Конституція України, міжнародно-правові акти, рішення ЄСПЛ, КПК, КК, інші закони України, інтерпретаційні акти вищих судових інстанцій України, проекти законів України, законодавство зарубіжних країн. Теоретичну основу монографії становлять наукові праці національних і зарубіжних правників у галузі кримінального процесу та інших галузей права, а також загальної теорії права.

Емпіричним підґрунтям дослідження стали рішення ЄСПЛ, КСУ, ВС, матеріали узагальнення судової практики (проаналізовано судові рішення, розміщені у ЄДРСР), постанови пленуму ВСУ, рішення та роз'яснення РАУ, рішення ВРП, ВКДКА, КДКП, КДКА регіонів. Також у межах дослідження проведено анкетування, під

ПЕРЕДМОВА

час якого опитано 545 фахівців у галузі кримінальної юстиції, зокрема 23 судді, 37 прокурорів, 242 слідчих, 118 адвокатів, 125 правників-науковців.

Авторка висловлює щиру і глибоку вдячність науковому керівнику, доктору юридичних наук, професору, завідувачу кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Івану Андрійовичу Тітку за мудрі поради, мотивацію до наукових пошуків, підтримку ідей та починань, а також всебічну допомогу, без яких написання роботи було б неможливим.

Окремі слова подяки авторка висловлює колективу кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого і особисто завідувачці кафедри, членкині-кореспондентці Національної академії правових наук України, докторці юридичних наук, професорці Оксані Володимирівні Капліній за створення максимально сприятливих умов для наукової діяльності.

Глибоку вдячність за слухні зауваження, конструктивну критику та доброзичливе ставлення авторка висловлює шановним рецензентам монографії: докторці юридичних наук, професорці кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ, заслуженій юристці України Ірині Василівні Гловюк, а також докторці юридичних наук, доцентці, завідувачці кафедри організації досудового розслідування факультету № 1 Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ Марині Сергіївні Городецькій.

Щиру подяку за розуміння, терпіння, всебічну підтримку і співпереживання авторка висловлює своїй родині.

Розділ 1

Етичні норми у кримінальних процесуальних правовідносинах: теоретичні основи дослідження

1.1

Етичні норми у кримінальному процесі як предмет наукового осмислення: стан дослідження та перспективи подальшого розвитку

Питання правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальному процесі України стали об'єктом дослідження цілої плеяди як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Огляд наукових джерел дозволяє констатувати, що основну увагу було зосереджено на: 1) категоріях «етика», «мораль» і «моральність», їх співвідношенні та значенні у праві в цілому, та кримінальному процесі зокрема; 2) етичних аспектах кримінальних процесуальних принципів; 3) професійній етиці суб'єктів кримінального провадження; 4) реалізації етичних стандартів у кримінальних процесуальних процедурах.

Тож з метою надання оцінки стану дослідження реалізації етичних норм у кримінальному процесі та визначення перспектив подальшого розвитку обраної проблематики постає необхідність у проведенні аналізу наукових доробків за названими блоками питань.

1. Категорії «етика», «мораль» і «моральність», їх співвідношення та значення у праві в цілому та кримінальному процесі зокрема. Дослідження питань реалізації етичних норм у кримінальному процесі розпочинається зі спроб вчених детермінувати «етику», «мораль» та «моральність», встановити спершу їх співвідношення між собою, а вже потім із кримінальними процесуальними нормами. Наприклад, Л.М. Гуртієва аналізувала етичні основи діяльності слідчого¹ О.В. Мельник досліджувала моральні засади про-

¹ Гуртієва Л.М. Етичні основи діяльності слідчого: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.09 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2008. 209 с.

РОЗДІЛ 1. Етичні норми у кримінальних процесуальних правовідносинах: теоретичні основи дослідження

вадження у досудових стадіях кримінального процесу України², А.О. Шульга звертає увагу на моральність кримінальних процесуальних відносин³.

Законодавство не детермінує етику, мораль і моральність. У доктрині також відсутня однаковість щодо дефініції цих категорій⁴. Водночас більшість науковців визнають взаємозв'язок етики, моралі та моральності з нормами права, зокрема кримінальними процесуальними нормами⁵. Наприклад, на думку Ю.М. Грошевого та В.Т. Нора, обов'язковість дотримання законності носить не тільки юридичний, а й моральний характер. Це пояснюється тим, що порушення правових норм не є морально схва-

² Мельник О.В. Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України: дис. ... к. юрид. наук: 12.00.09 / Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2006. 146 с.

³ Шульга А.О. Моральні основи кримінальних процесуальних відносин: монографія. Кривий Ріг: ООО «В деле», 2017. 472 с.

⁴ Підходи до визначення категорій «етика», «мораль», «моральність» проаналізовані у п.1.2 монографії. У межах цього підрозділу авторка не деталізує питання дефініції та значення етичних норм для регламентації кримінальних процесуальних правовідносин.

⁵ Грошевой Ю.М., Нор В.Т. Мораль и уголовно-процессуальная деятельность // *Проблемы социалистической законности*: респуб. межвед. науч. сб. Харьков: Вища школа, 1984. Вып. 17. С. 58–64; Капліна О.В. Етичні засади у діяльності слідчого під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. *Етика правника*: тези доповідей та повідомлень учасників круглого столу / за заг. ред. Т.Б. Вільчик. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2021. С. 81–83; Варченко О.О. Забезпечення поваги до людської гідності в кримінальному провадженні / Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» // Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2021. 296 с.; Трофименко В.В. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків. 2017. 41 с.; Трофименко В.М. Співвідношення кримінальної процесуальної форми й норм моралі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35. Час. II. Том 3. С. 145–150; Мельник О.В. Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України: дис. ... к. юрид. наук: 12.00.09 / Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2006. 146 с.; Маращук Н.В. Про моральність принципів кримінального процесу. Актуальні проблеми юридичної науки та практики. 2017. № 1(3). С. 84–88; Шульга А.О. Моральні основи кримінальних процесуальних відносин: монографія. Кривий Ріг: ООО «В деле», 2017. 472 с.; Гуртієва Л.М. Етичні основи діяльності слідчого: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.09 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2008. 209 с.; Билиця І.О. Професійна етика прокурора: автореф. дис... канд. юр. наук: 12.00.10 / Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.», Одеса, 2014. 22 с.; Мартвянова Т.С. Ціннісні аспекти правозастосовної діяльності. *Митна справа*. 2012. № 4(82), час. 2, книга 1. С. 26–31.

1.1. Етичні норми у кримінальному процесі як предмет наукового осмислення: стан дослідження та перспективи подальшого розвитку

люваням вчинком, а тому прирівнюється до порушення вимог моралі та моральності⁶.

Цю позицію підтримує також В.М. Трофименко, зазначаючи, що моральні норми у кримінальному процесі: 1) слугують гарантією дотримання правових норм; 2) становлять сутність професійної етики суб'єктів кримінального провадження; 3) впливають на кримінальну процесуальну форму, визначаючи особливості її окремих правових процедур. Як приклад, В.М. Трофименко звертає увагу на взаємозв'язок норм моралі з правилами, що визначають обрядність кримінального провадження, оскільки вони сприяють підвищенню авторитету судової влади; забезпеченню порядку у судовому засіданні; здійсненню виховного впливу судового процесу; підвищенню моральної відповідальності учасників кримінального провадження за неналежне виконання покладених на них процесуальних обов'язків. Йдеться про норми, які закріплюють порядок звернення сторін і учасників кримінального провадження до суду (ч. 3 ст. 329 КПК України), зміст присяги свідка (ч. 2 ст. 352 КПК України), експерта (ч. 1 ст. 356 КПК України), присяжного (ст. 388 КПК України) тощо⁷.

Аналогічно Н.В. Марашук вказує на необхідність з'ясувати моральний зміст кожної норми кримінального процесуального закону, адже ефективне правозастосування неможливе без етичного тлумачення, тобто визначення моральних принципів, якими керувався законодавець, відносячи правила поведінки до правових⁸. Підтримуючи науковців, Т.С. Март'янова також зауважує, що між категоріями «право», «мораль» і «справедливість» не повинно бути розбіжностей, однак у реаліях сьогодення вони зустрічаються. Наприклад, мораль може суперечити праву, а законодавство не завжди відповідає нормам моралі. Основним завданням етики є боротьба зі злом, а не з людьми як соціальними носіями моральних цінностей. З огляду на це, перемога добра забезпечується

⁶ Грошевой Ю.М., Нор В.Т. Мораль и уголовно-процессуальная деятельность // *Проблемы социалистической законности: респуб. межвед. науч. сб.* Харьков: Вища шк., 1984. Вып. 17. С. 58–64.

⁷ Трофименко В.М. Співвідношення кримінальної процесуальної форми й норм моралі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35. Час. II. Том 3. С. 149.

⁸ Марашук Н.В. Про моральність принципів кримінального процесу. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2017. № 1(3). С. 86.

шляхом пошуку нових способів вирішення протистояння добра зі злом, рішучим втіленням ідеалів добра, протиставляючи їх примусу, брехні, насильству, які чинять зло. Право прагне обмежити зло, поширюючи сферу дії на суспільні відносини. Завдяки наданню загальнообов'язкового характеру моральним критеріям, право обмежує свавілля уповноважених суб'єктів. Це досягається шляхом законодавчого закріплення таких категорій як «сумлінність», «розумність», «справедливість» та «гуманність», що забезпечують високі соціальні цінності правозастосування⁹.

Привертає увагу також дисертація Г.В. Перетятко, яку було присвячено дослідженню впливу моралі на правове регулювання та правозастосування в Україні. Варто зробити застереження, що приклади, які наводить вчена, стосуються здебільшого взаємозв'язку норм моралі з цивільними або цивільними процесуальними нормами. Втім, визначені Г.В. Перетятко загальнотеоретичні аспекти впливу норм моралі на правозастосування¹⁰ взято нами за основу при побудові блоків питань, які будуть досліджені у межах другого розділу цієї монографії¹¹.

2. *Етичні аспекти кримінальних процесуальних принципів.* У доктрині кримінального процесу налічується не один десяток доробків, присвячених етичним аспектам кримінальних процесуальних принципів¹². Відразу зауважимо, що вчені визнають етичний

⁹ Мартянова Т.С. Ціннісні аспекти правозастосовної діяльності. *Митна справа*. 2012. № 4(82), час. 2, книга 1. С. 29–30.

¹⁰ Перетятко Г.В. Вплив моралі на правове регулювання в Україні: загальнотеоретичні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2018. 284 с.

¹¹ У межах цього підрозділу авторка не зупиняється на поясненні такого вибору, оскільки це буде висвітлено у п. 1.2 монографії.

¹² Беспалько І.Л. Система принципів кримінального процесу та проблема їх класифікації: монографія. Харків: Вид-во «ФІНН», 2011. 216 с.; Варченко О.О. Забезпечення поваги до людської гідності в кримінальному провадженні / Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» // Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2021. 296 с.; Шульга А.О. Моральні основи кримінальних процесуальних відносин: монографія. Кривий Ріг: ООО «В деле», 2017. 472 с.; Маращук Н.В. Про моральність принципів кримінального процесу. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2017. № 1(3). С. 84–88; Трофименко В.М. Співвідношення кримінальної процесуальної форми й норм моралі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35. Час. II. Том 3. С. 145–150; Мельник О.В. Моральні засади зняття інфор-

1.1. Етичні норми у кримінальному процесі як предмет наукового осмислення: стан дослідження та перспективи подальшого розвитку

зміст засад кримінального процесу та вплив етики на розвиток кримінальної процесуальної форми.

Наприклад, О.В. Мельник вважає, що в основі засад кримінального провадження лежать моральні принципи, які в сукупності утворюють гуманістичну складову кримінальної процесуальної форми та кримінального процесу загалом¹³. І. Козьяков також звертає увагу на те, що загальні засади кримінального провадження визначають морально-етичний зміст сучасного кримінального процесуального закону. Вони сприяють поєднанню як моральних, так і правових категорій у кримінальному провадженні¹⁴.

Водночас варто відзначити, що дослідження етичних аспектів кримінальних процесуальних принципів відбувається «нерівномірно». Зокрема, (і це досить очікувано), спостерігається підвищений науковий інтерес до такої засади кримінального провадження, як повага до людської гідності (ст. 11 КПК України)¹⁵.

У першу чергу привертає увагу дисертація О.О. Варченко «Забезпечення поваги до людської гідності в кримінальному про-

мації з каналів зв'язку. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2011. № 15. С. 83–85.

¹³ Мельник О. В. Моральні засади зняття інформації з каналів зв'язку. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2011. № 15. С. 61.

¹⁴ Козьяков І. Морально-етичні засади судової промови прокурора. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. Вип. 2. С. 95.

¹⁵ Варченко О.О. Забезпечення поваги до людської гідності в кримінальному провадженні / Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» // Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2021. 296 с.; Барташук Л.П. Гарантії забезпечення права людини на повагу до гідності у кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юр. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Л.П. Барташук. Київ, 2011. – 23 С.; Марашук Н.В. Забезпечення права особи на повагу до її гідності на стадії досудового розслідування у кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2010. 22 с.; Бортник В.А. Кримінально-правова охорона честі і гідності особи: автореф. дис. ... канд. юр. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / В. А. Бортник. Київ, 2004. 23 С.; Кучинська С.П. Принцип поваги до честі і гідності людини у кримінальному процесі. *Адвокат*. № 4 (139). 2012. С. 17–19; Мирошниченко Т. М. Реалізація засади поваги до людської гідності у ході кримінального процесуального доказування. *Проблеми законності*. Вип. 146. 2019.С. 216–225; Перетятко Г.В. Вплив моралі на правове регулювання в Україні: загальнотеоретичні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський національний ун-т. ім. Івана Франка. Львів, 2018. 284 с.

вадженні». Це пояснюється актуальністю роботи¹⁶ та її дотичністю до предмету нашого дослідження, адже гідність є категорією, що нерозривна із питаннями етики. О.О. Варченко досліджує реалізацію засади поваги до людської гідності у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування та під час судового розгляду, враховуючи при цьому етичні аспекти здійснення кримінальної процесуальної діяльності. Слід відзначити наукову новизну висновків авторки щодо взаємозв'язку названого принципу із такими засадами як верховенство права, забезпечення права на свободу та особисту недоторканість, презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами. У контексті реалізації засад кримінального провадження О.О. Варченко дослідила питання, що є суперечливими як з позиції права, так і етики: 1) некоректне інформування громадськості про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення; 2) використання у процесуальних документах формулювань, які призводять до порушення презумпції невинуватості, приниження людської гідності та репутаційних втрат; 3) принизливі умови тримання особи під вартою та в залі суду; 4) недопустимість натуралізації опису кримінального правопорушення у процесуальних документах, що підлягають публічному оголошенню; 5) відтворення у судових рішеннях нецензурної лексики із подальшим розміщенням таких рішень у ЄДРСР¹⁷.

Попри дотичність дисертації О.О. Варченко до предмету нашого дослідження, відразу варто визначити деякі відмінності. О.О. Варченко дослідила реалізацію однієї етичної категорії у кримінальних процесуальних процедурах – гідності. У той час як у межах нашого дослідження: 1) розглянуто систему етичних категорій – честі, гідності, справедливості, свободи, їх впливу на правотворчість (об'єктивний підхід) та правозастосування (суб'єктивний підхід); 2) проаналізовано етичні аспекти взаємодії суб'єктів кримінального

¹⁶ Захист дисертації відбувся у 2022 році (Харків).

¹⁷ Варченко О.О. Забезпечення поваги до людської гідності в кримінальному провадженні / Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» // Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2021. 296 с.

1.1. Етичні норми у кримінальному процесі як предмет наукового осмислення: стан дослідження та перспективи подальшого розвитку

провадження; 3) структуровано у кримінальному процесуальному контексті взаємозв'язки категорій «етика», «мораль», «моральність».

Науковий інтерес викликає також робота В.М. Трофименка «Співвідношення кримінальної процесуальної форми й норм моралі». Вчений наводить приклади впливу засад кримінального провадження, які наповнені етичним змістом, на розвиток кримінальної процесуальної форми. Наприклад, свобода від самовикриття та право не свідчити проти себе впливає на кримінальну процесуальну форму у частині визначення порядку проведення допиту під час досудового розслідування (ч.ч. 4, 8 ст. 224 КПК України) і в судовому провадженні (ст. ст. 351, 352 КПК України)¹⁸. Засада поваги до людської гідності знаходить прояв у процесуальному порядку проведення освідчування (ст. 241 КПК України), кримінальних процесуальних механізмах захисту інформації, яка не використовується у кримінальному провадженні (ст. 255 КПК України), процесуальній забороні провокації під час контролю за вчиненням злочину (ч. 3 ст. 271 КПК України)¹⁹.

Привертає увагу і монографія А.О. Шульги «Моральні основи кримінальних процесуальних відносин», один із розділів якої присвячений питанню взаємозалежності засад суспільної моралі й принципів кримінального провадження. На думку вченого, «загальновідомі моральні цінності (справедливість, свобода, чесність, відкритість, доброта, людяність) дають підстави законодавцю створити певну правову фундацію щодо організації всього кримінального провадження.... У самому понятті права закладено моральні чинники, які втілені у закон завдяки формальним вимогам, порушення яких, вже саме по собі, призводить не тільки до моральних, але і до правових санкцій. І тому можна зробити висновок, що засади кримінального процесу побудовані на моральних соціальних цінностях, втілених у закон». Тобто А.О. Шульга розглядає етичні категорії (справедливість, свобода, чесність, відкритість, доброта, людяність) як морально-правові підстави формування засад кримінального провадження. При

¹⁸ Трофименко В.М. Співвідношення кримінальної процесуальної форми й норм моралі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35. Час. II. Том 3. С. 145–147.

¹⁹ Там само. С. 148.

цьому кожен із принципів кримінального провадження, на думку А.О. Шульги, має етико-змістовне наповнення²⁰.

3. *Професійна етика суб'єктів кримінального провадження.* Допоки норми права існують незалежно від правозастосовника, вони а рiорі є моральними.²¹ Втім, для того, щоб визначити етичність або неетичність норми права у правозастосовній практиці, необхідно проаналізувати ставлення суб'єкта правозастосування до норми права. Тобто моральність людини та її зв'язки з іншими суб'єктами правозастосування.

У цьому контексті В.О. Лозовий та О.В. Петришин зазначають, що морально-етичні²² принципи є загальними для всього суспільства і особливо важливими для суб'єктів правозастосування. Будь-які дії мають відповідати закону, його суті, а тому і моральним цінностям, на яких базується закон. Перекручення закону, відхід від нього, неадекватне його тлумачення і застосування є аморальним за своєю суттю. До того ж, аморальним, науковці вважають, не лише свідоме порушення закону, а й неправильні, протизаконні дії і рішення, обумовлені поверхневими знаннями, некомпетентністю, неорганізованістю, відсутністю поваги до права, внутрішньою недисциплінованістю чи неохайністю²³.

Цю позицію поділяє також М.С. Городецька у монографії «Предмет відання у кримінальному процесі», зазначаючи про те, що законодавець може приймати ефективні закони, але несумлінний виконавець завжди знайде спосіб звести їх нанівець. Як приклад, вчена описує випадки, коли прокурори беруть участь у судовому засіданні, будучи взагалі необізнаними з обставинами справи

²⁰ Шульга А.О. Моральні основи кримінальних процесуальних відносин: монографія. Кривий Ріг: ООО «В деле», 2017. С. 68-69.

²¹ Тут ми беремо ідеальну ситуацію, коли норми права не конфліктують із невід'ємними правами людини і концепцією верховенства права, розуміючи при цьому, що норми законів можуть бути й неправовими (несправедливими).

²² Застереження: у межах цього підрозділу з метою збереження автентичності наукового тексту інших авторів, ми не змінюємо словосполучення, які містять прикметник «морально-етичний» і похідні від нього. Водночас, у п. 1.2 монографії авторкою буде наведено розмежування «етичного» і «морального» у кримінальній процесуальній діяльності.

²³ Лозовий В. О., Петришин О.В. Професійна етика юриста: монографія. Харків: Право, 2004. 19-22 с.

1.1. Етичні норми у кримінальному процесі як предмет наукового осмислення: стан дослідження та перспективи подальшого розвитку

та не готовими до виконання своїх обов'язків, через що стають героями комічних відеосюжетів, викладених в інтернет-мережі²⁴.

Приблизником такого підходу виступає Р.В. Зварич. Науковець вважає, що представники влади, здійснюючи свої повноваження в процесі реалізації правових норм, окрім правових підстав власної діяльності, повинні керуватись також певними морально-етичними критеріями. Разом з цим, вчений акцентує увагу на тому, що саме діяльність працівників юридичної професії, як основних суб'єктів правозастосування, повинна базуватись на загальних моральних і морально-правових принципах гуманізму, справедливості, патріотизму, незалежності та відкритості²⁵.

Тож, визнаючи важливість етичних вимог до суб'єктів, які здійснюють кримінальну процесуальну діяльність, науковці зосереджують увагу на дослідженні питань професійної етики суддів²⁶, прокурорів²⁷,

²⁴ Городецька М.С. Предмет відання у кримінальному процесі: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2022. С. 203.

²⁵ Зварич Р.В. Втілення морально-етичних засад суспільства у правозастосуванні (теоретико-правові аспекти). *Науково-інформаційний вісник*. 2013. Вип. 7. С. 66.

²⁶ Логінова Н.М. Дискреційні повноваження судді: правові та моральні аспекти. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2016. Вип. 1; Кравчук О., Остапчук І. Образ судді в правовій культурі. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. Студії. 2023. Вип. 46. С. 74–85; Овсяннікова О.О. Етичні проблеми взаємодії судової влади та засобів масової інформації. *Вісник академії правових наук України*. № 1 (68). С. 174–184; Тацій Л. Етика судді та особливості її нормативної регламентації. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 1 (76). 2014. С. 76–85; Нестерчук Л.П. Етичні основи в діяльності суддів України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 212–219; Вітюк Г.С. Взаємозв'язок принципів (засад) провадження судочинства та етики судді на прикладі принципів рівності та гласності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22). С. 70–73; Ганс Петтер Гавер. Герої в суддівській мантиї: добросовісне (чесне) суддівство в умовах аморальних законів / пер. З норв. Миколи Фетісова, пер. з англ. Ірини Черненко. Київ: Вид-во ТОВ «Компанія ВАГТЕ». 326 с.; Хотинська-Нор О. Етика судді та свобода вираження ним думки в контексті рішень Європейського суду з прав людини. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 12. С. 284–289.

²⁷ Лапкін А.В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми: монографія. Харків: Право, 2020. 1304 с.; Билиця І.О. Професійна етика прокурора: автореф. дис... канд. юр. наук: 12.00.10 / Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.», Одеса, 2014. 22 с.; Билиця І.О. Професійна етика прокурора: монографія / І.О. Билиця. Одеса: Юридична література, 2015. 184 с.; Етика прокурора, судді, слідчого: навчальний посібник / Л.М. Гуртієва, О.В. Капліна, А.В. Лапкін, М.Р. Мазур, Х.Р. Слюсарчук; тех. ред. Ю.Д. Батан; під ред. А.В. Лапкіна, Г. Шмельцер. Одеса, 2022. 260 с.; Попович Є.М. Проблеми етики прокурорської діяльності (в контексті розробки Кодексу професійної етики та поведінки прокурора). *Право і Безпека*. 2006. Вип. 5'1. С. 94–96; Петров С.О. Філософські засади сучасної прокурорської етики.

РОЗДІЛ 1. Етичні норми у кримінальних процесуальних правовідносинах: теоретичні основи дослідження

слідчих²⁸, детективів²⁹, адвокатів³⁰. Разом із цим, досліджуються етичні аспекти взаємодії суб'єктів кримінального провадження під час здійснення кримінальної процесуальної діяльності³¹, зокрема прокурора і слідчого³², адвоката і суду³³ тощо. Науковий інтерес викликає стаття О.Г. Шилов, А.В. Панової, Н.В. Скідан «“Дружба” правників у Facebook:

Митна справа. 2014. № 2(92). С. 26–31; Козьяков І. Морально-етичні засади судової промови прокурора. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2. С. 94–101.

²⁸ Капліна О.В. Етичні засади у діяльності слідчого під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Етика правника: тези доповідей та повідомлень учасників круглого столу / за заг. ред. Т.Б. Вільчик. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2021. С. 81–83; Гуртієва Л.М. Етичні основи діяльності слідчого: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09/ Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.», Одеса, 2008. 30 с.; Мельник О.В. Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України: дис. ... к. юрид. наук: 12.00.09 / Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2006. 94 с.; Парасюк В.М. Імперативність моралі у професійній діяльності слідчого: філософсько-правовий вимір: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Львів, 2008. С. 15; Білас А.І., Кузнецов Є.В. Професійна етика працівників правоохоронних органів (соціально-етичні відносини). *Право.ua*. № 1. С. 200–204.

²⁹ Horielova V.U. The ethics and morality of a private detective in the field of the legal requirements of the modern universe. «KROK» University, st. *Tabirna*. 2019. Vol. 34. P. 105–113.

³⁰ Тавартккладзе Н.М. Етичні основи діяльності адвоката-захисника: автореф. дис. ... к. юрид. наук: 12.00.10 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2003. с. 22; Оверчук С.В. Відвід адвоката в кримінальному процесі внаслідок конфлікту інтересів. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2018. № 1(17). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2018/p1/18osvki.pdf> (дата звернення: 05.05.2023); Фешик Н.М. Свобода слова адвоката в залі суду і поза ним. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє*: матер. IX Міжнар. наук.-практ. конф.: (м. Одеса, 15 листоп., 2019 р.) редкол.: Н.М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса: Фенікс, 2019. С. 85–88; Бірюкова А.М. Принцип пріоритету інтересів клієнта в системі етичних засад адвокатської діяльності. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 121–128.

³¹ Шилов О.Г., Панова А.В. Скідан Н.В. Дружба правників у Facebook: pros and cons // Proceedings of the 13th International scientific and practical conference, “Science, innovations and education: problems and prospects” (July 28-30, 2022)” CPN Publishing Group. Tokyo, Japan. 2022. Pp. 586-595. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/07/SCIENCE-INNOVATIONS-AND-EDUCATION-PROBLEMS-AND-PROSPECTS-28-30.07.22.pdf> (дата звернення: 05.05.2023).

³² Гуртієва Л.М. Етичний аспект кримінально-процесуальних відносин слідчого з прокурором. *Правова держава*. 2012. Вип. 15. С. 215–220; Билиця І.О. Професійна етика прокурора: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2014. 24 с.

³³ Косаренко О.І. Суд і адвокат: проблеми етики взаємовідносин. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 3(22). С. 189–196; Фешик Н.М. Свобода слова адвоката в залі суду і поза ним. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє*: матер. IX Міжнар. наук.-практ. конф.: (м. Одеса, 15 листоп., 2019 р.) редкол.: Н.М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса: Фенікс, 2019. С. 85–88.

1.1. Етичні норми у кримінальному процесі як предмет наукового осмислення: стан дослідження та перспективи подальшого розвитку

pros and cons», у якій сформульовано критерії, що дозволяють визначити наявність або відсутність упередженості суб'єктів кримінального провадження через імовірний зв'язок у соціальних мережах³⁴.

Повертаючись до огляду доктринальних доробків, присвячених професійній етиці, проаналізуємо стан дослідження по кожному із суб'єктів. У контексті професійної етики судді привертає увагу наукова стаття О. Кравчука, І. Остапчука «Образ судді в правовій культурі». Вчені досліджували, як виконання суддею етичних вимог у професійній діяльності та приватному житті впливає на здійснення правосуддя, яке має бути реальним, а не ілюзорним; а також як дотримання вимог професійної етики зміцнює авторитет органів судової влади³⁵. Науковий інтерес викликає також доробок Г.П. Гавера, який аналізував моральний вибір судді при здійсненні правосуддя на підставі неправових законів³⁶.

У контексті професійної етики прокурора привертають увагу монографії І.О. Билиці та А.В. Лапкіна³⁷. Наприклад, І.О. Билиця досліджував: 1) етичні аспекти спілкування прокурорів між собою, з громадянами, суддями, ЗМІ; 2) проблеми наповнення органів прокуратури кадрами, які наділені відповідними моральними якостями; 3) проблеми подолання професійної деформації в органах прокуратури³⁸. У свою чергу А.В. Лапкін звертав увагу на етичні вимоги до обвинувального акту, моральну складову прийняття прокурором процесуального рішення у кримінальному провадженні тощо³⁹.

³⁴ Шилов О.Г., Панова А.В., Скідан Н.В. Дружба правників у Facebook: pros and cons // Proceedings of the 13th International scientific and practical conference. "Science, innovations and education: problems and prospects" (July 28-30, 2022) CPN Publishing Group. Tokyo, Japan. 2022. Pp. 586-595. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/07/SCIENCE-INNOVATIONS-AND-EDUCATION-PROBLEMS-AND-PROSPECTS-28-30.07.22.pdf>.

³⁵ Кравчук О., Остапчук І. Образ судді в правовій культурі. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог.* Студії. 2023. Вип. 46. С. 74–85.

³⁶ Ганс Петтер Гавер. Герої в суддівській мантії: добросовісне (чесне) суддівство в умовах аморальних законів / пер. З норв. Миколи Фетісова, пер. з англ. Ірини Черненко. Київ: Вид-во ТОВ «Компанія ВАІТЕ». 326 с.

³⁷ Билиця І.О. Професійна етика прокурора: монографія. Одеса: Юридична література, 2015. 184 с.; Лапкін А.В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми: монографія. Харків: Право, 2020. 1304 с.

³⁸ Ці проблеми було сформульовано І.О. Билицею в описі до монографії «Професійна етика прокурора» (Одеса, 2015).

³⁹ Лапкін А.В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми: монографія. Харків: Право, 2020. 1304 с.

У контексті професійної етики слідчого привертає увагу дисертаційне дослідження Л.М. Гуртієвої «Етичні основи діяльності слідчого»⁴⁰. Науковий інтерес підсилюють позиції вченої щодо розмежування категорій «етика», «мораль», «моральність». Водночас, не применшуючи наукову цінність доробку, варто зауважити, що окремі положення потребують перегляду у зв'язку із зміною кримінального процесуального законодавства.

У контексті професійної етики захисника передусім привертає увагу дисертація Н.М. Таварткіладзе «Етичні основи діяльності адвоката-захисника», окремі положення якої також потребують перегляду у зв'язку з втратою актуальності⁴¹. Наразі науковці зосереджують увагу на таких етичних аспектах здійснення адвокатської діяльності, як: 1) уникнення конфлікту інтересів⁴²; 2) незалежність адвокатури⁴³; 3) пріоритет інтересів клієнта⁴⁴.

4. Реалізація етичних стандартів у кримінальних процесуальних процедурах. Огляд доктринальних доробків за цим блоком дозволяє додатково виявити об'єктивовані прояви наукового інтересу у таких питаннях:

⁴⁰ Гуртієва Л.М. Етичні основи діяльності слідчого: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09/ Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.», Одеса, 2008. 30 с.

⁴¹ Таварткіладзе Н.М. Етичні основи діяльності адвоката-захисника: автореф. дис. ...к. юрид. наук: 12.00.10 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2003. с. 22.

⁴² Оверчук С.В. Відвід адвоката в кримінальному процесі внаслідок конфлікту інтересів. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2018. № 1(17). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n1/18osvcki.pdf> (дата звернення: 05.05.2023).

⁴³ Фешик Н.М. Свобода слова адвоката в залі суду і поза ним. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє*: матер. ІХ Міжнар. наук.-практ. конф.: (м. Одеса, 15 листоп., 2019 р.) редкол.: Н.М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса: Фенікс, 2019. С. 85–88.

⁴⁴ Бірюкова А.М. Принцип пріоритету інтересів клієнта в системі етичних засад адвокатської діяльності. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 121–128.

Книги, які можуть вас зацікавити

Негласні слідчі (розшукові) дії: науково-практичний коментар глави 21 КПК України з постатейними правовими позиціями Верховного Суду

Цивільний процесуальний кодекс України

Зразки документів з приватного права (цивільне, сімейне, житлове, трудове, земельне, цивільно-процесуальне та госпо-дарсько-процесуальне...)

Юридична етика. Підручник

Юридичне документознавство. Навчальний посібник для підготовки до іспитів

Правила адвокатської етики. Алерта

Перейти до галузі права
Кримінальне право та процес

[Перейти на сайт →](#)